

The Hague Centre
for Strategic Studies

HCSS Focus

Autocratisch Sentiment

Gerben Bakker en Jesse Kommandeur

Augustus 2025

HCSS Focus

Autocratisch Sentiment

Auteurs:

Gerben Bakker en Jesse Kommandeur

Met medewerking van:

Emma Bokel en Philippe van Pappelendam

Met dank aan:

Jeroen van Lindert (KiesKompas) en
Willem Blanken (KiesKompas)

Omslagafbeelding:

Canva

Augustus 2025

Deze HCSS Focus is een product van zelfstandig onderzoek. De peilingsresultaten zijn verkregen in samenwerking met KiesKompas. Voor sommige resultaten is gebruik gemaakt van gegevens uit de HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabieliteit. De analyses in dit rapport zijn afgerond in augustus 2025. Gebeurtenissen of ontwikkelingen die plaatsvonden in de periode tussen afronding en publicatie zijn niet van invloed geweest op de bevindingen.

© *The Hague* Centre for Strategic Studies behoudt zich alle rechten voor. Geen enkel onderdeel van dit rapport mag gereproduceerd of gepubliceerd worden in welke vorm dan ook, in print, microfilm, fotografie, of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van HCSS. De rechten van alle foto's zijn voorbehouden aan hun respectievelijke eigenaars.

Inhoudsopgave

	Takeaways	V
1.	Introductie	1
2.	Frustratie over democratie	6
3.	Wantrouwen in instituties	9
4.	Angst en onzekerheid	12
5.	Hang naar homogeniteit	15
6.	Samenvattend	18

Over HCSS Focus

In deze HCSS Focus belichten we autocratisch sentiment in Nederland. Daaronder verstaan we de voorkeur in de samenleving voor een ongehinderde autoritaire doorzettingsmacht boven een democratisch bestuur gebonden aan checks and balances en rechtsregels.

Focus op autocratisch sentiment. Autocratisch sentiment komt niet uit het niets: het wordt gevoed door diverse angsten en frustraties, zoals ongenoegen over politieke inefficiëntie of het idee dat er een kwaadaardige elite in het zadel zit. Omdat er vele soorten emoties spelen, blijft het lastig om scherp te stellen hoe groot het risico van democratische onttaking werkelijk is. Maar het gevaar van democratische erosie dwingt ons om dit sentiment te leren begrijpen.

Een gerichte momentopname. Deze HCSS Focus is gebaseerd op een beknopte peiling, onafhankelijk uitgevoerd door HCSS in samenwerking met KiesKompas. De momentopname laat zien hoe breed de support voor autocratisch leiderschap is en zoomt in op een aantal ongenoemens die met autocratisch sentiment in verband staan. Het indicatieve beeld dat ontstaat is niet dekkend maar geldt als een signaal voor diepgravender trendonderzoek.

Strategisch belang voor beleid en debat. Voor beleidsmakers en geïnteresseerden maakt deze HCSS Focus kenbaar waar enkele risico's op democratische erosie zich situeren en waar kansen liggen om weerbaarheid en vertrouwen te versterken. Daarmee biedt deze verkenning niet alleen inzicht, maar waar mogelijk ook richting.

Takeaways

Bijna de helft van de Nederlanders ziet wat in een krachtige hand

Nederland scoort hoog op indices voor democratie en rechtsstaat, maar een grote groep Nederlanders geeft in deze tijden de voorkeur aan een krachtige leider boven een trage, compromisgerichte regering.

Democratische inefficiëntie is grote frustratiefactor

Langdurige formaties, demissionaire periodes en dossiers die vastlopen versterken het idee dat de democratie traag en ontoereikend is. Dat maakt de belofte van een sterke leider verleidelijker.

Een derde ziet een elite achter de schermen

Veel burgers ervaren de overheid als oneerlijk of ideologisch gekleurd, en ruim een derde gelooft zelfs dat een elite achter de schermen macht uitoefent. Dit suggereert dat anti-institutioneel complotdenken in een groot deel van de samenleving voorkomt.

Eigen volk en cultuur eerst?

Er is veel steun voor stellingen die aangeven dat de "Nederlandse waarden en cultuur" (weer) leidend moeten zijn. Dit suggereert ontvankelijkheid voor vormen van etnopolitiek, en het ondergeschikt maken van minderheidsbelangen, zeker wanneer rechtsstatelijke waarborgen zouden verzwakken.

Angst en onzekerheid voeden autoritaire reflexen.

Migratie, oorlog en economische instabiliteit vergroten de bereidheid om veiligheid en daadkracht boven liberale vrijheden te plaatsen. In crisistijden klinkt de roep om uitzonderingspolitiek luider.

1. Introductie

In deze **HCSS Focus** vestigen wij de aandacht op **autocratisch sentiment** in Nederland. Hieronder verstaan we de voorkeur van delen van de samenleving voor een ongehinderde, nationalistische autoriteit boven een democratisch bestuur dat gebonden is aan checks and balances. Autocratisch sentiment ontstaat niet in een vacuüm, maar wordt gevoed door angsten en frustraties, variërend van ongenoegen over ineffectiviteit tot het geloof in regelrechte complotscenario's. Met een eenmalige peiling, aangevuld met gegevens uit de **HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit**¹, bieden we een momentopname van de breedte en contouren van dit sentiment. Deze HCSS Focus geeft geen aanbevelingen, maar dient ter **signalering** voor verder onderzoek en beleidsontwikkeling.

Wat zijn autocratieën? Autocratieën vormen het spiegelbeeld van een democratie.² Dat gaat verder dan geknoei met verkiezingen. Wat specifiek *liberale democratieën* onderscheidt, naast vrije en eerlijke verkiezingen, is de aanwezigheid van een rechtsstaat. Dit veronderstelt de scheiding der machten, een staat die zich houdt aan rechtsregels, een onafhankelijke rechtspraak en een systeem van mensenrechten. Een autocratie als spiegelbeeld kenmerkt zich door het ontbreken van eerlijke verkiezingen, de selectieve toepassing van regels, het beperken van politieke inspraak of persvrijheid, sterke machtsconcentratie bij een leider en bemoeienis met de rechtspraak. Waar in een democratie checks and balances bestaan, worden deze in een autocratie uitgehold. Autocratieën zijn echter zelden het volstrekte spiegelbeeld. Ze komen voor in verschillende gradaties, variërend van gesloten dictaturen tot hybride regimes die alleen selecte rechtswaARBorgen missen. Maar in essentie mist de autocratie de pluralistische en participatieve geest van de democratie.

Wat is autocratisch sentiment? Gelet op bovenstaande wijst autocratisch sentiment op de publieke support voor een autocratisch politiek bestuur. Dit sentiment kan ontstaan door frustratie of onwetendheid over de democratie. Eenmaal krachtig genoeg kan het sentiment een factor zijn voor regime-omslag (het installeren van een sterke leider) of een meer graduëel proces van democratische onttakeling.

HCSS definieert **autocratisch sentiment** als de neiging van een deel van de samenleving om een voorkeur te ontwikkelen voor een ongehinderde, nationalistische en 'door de volkswil gesteunde' doorzettingsmacht boven een pluralistisch, democratisch bestuur, gebonden aan *checks and balances* en een systeem van mensenrechten. Autocratisch sentiment ontstaat als reactie op reële en irreële angsten en frustraties. Zoals onder andere over democratische inefficiëntie, onbetrouwbare instituties, verdeeldheid in het land en onzekerheden vanuit de buitenwereld. Autocratische sentimenten varen in opbouwende zin op de behoefte aan orde en nationale dan wel culturele eenheid.

¹ HCSS, HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit, Zomerpeiling 2025.

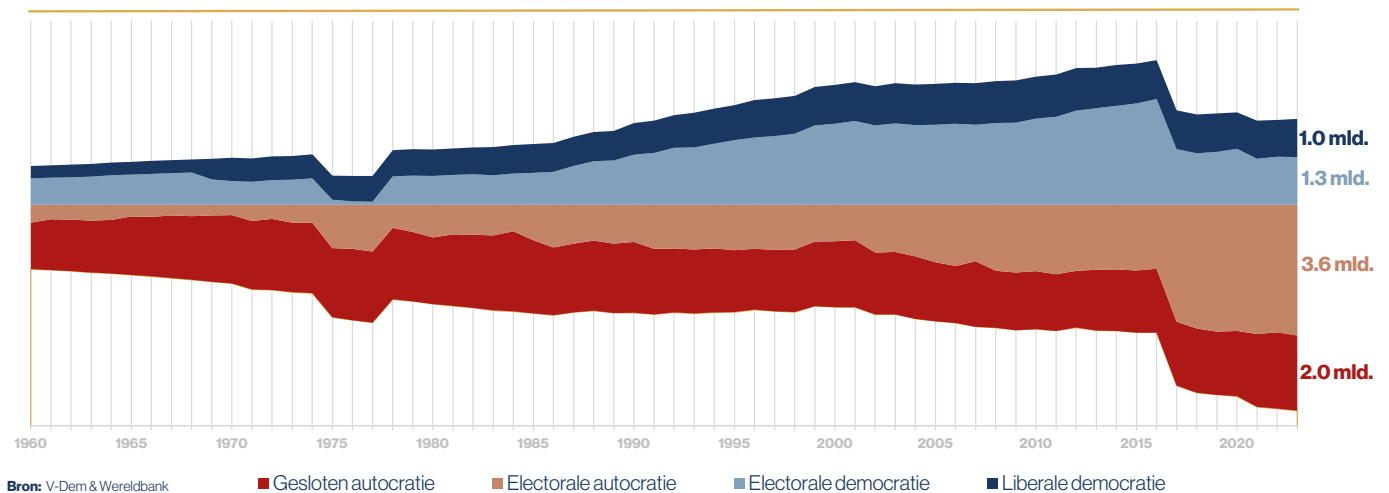
² Tussen een democratie en een autocratie wordt meestal nog een grijs gebied of middengebiet onderscheiden. Deze grijze gebieden worden soms ook wel 'anocratie' genoemd of 'electorale autocratie'. Dit zijn hybride regimes die elementen van beide combineren. Ze missen de harde hand van de autocratische orde, en de politieke competitie die democratieën kenmerkt, onttaardt in dit soort regimes vaak in openlijke strijd tussen facties.

Autocratisch sentiment ontstaat zelden geïsoleerd, maar ontwikkelt zich in wisselwerking met bredere geopolitieke dynamieken. Het publieke draagvlak voor autoritair leiderschap in Nederland moet worden geplaatst tegen de achtergrond van een mondiale ontwikkeling waarin autocratieën aan aantrekkingskracht winnen. De verschuivingen die elders zichtbaar zijn spiegelen en versterken de voedingsbodems die we in eigen land terugzien. Voor een goed begrip van het fenomeen is het daarom nodig eerst stil te staan bij zowel de mondiale opmars van autoritaire regimes als de kwetsbaarheid van democratische systemen.

De popularisering van autocratieën in de wereld. De eigentijdse popularisering van autocratisch leiderschap wordt vaak besproken als het resultaat van verschillende voedingsbodems. Sommige onderzoekers beschrijven hoe Europese landen met name gegijzeld worden door politieke teleurstelling waarop populistische reageren met eenvoudige antwoorden op complexe problemen.³ Anderen wijzen op culturele backlasheffecten. Men denke aan de conservatieve tegenreactie op de culturele liberalisering van westerse landen, waarbij progressieve thema's worden ervaren als bedreigend. Dit geeft de wind in de zeilen van leiders die traditionele waarden en homogeniteit beloven.⁴ Ook breed uitgedragen verdachtmakingen en complotten over elites zijn kenmerkend. Tot slot wijzen sommige experts op de veranderende geopolitieke context: autocratische grootmachten zoals China en Rusland tonen in crisissituaties een grotere wendbaarheid en daadkracht dan democratieën die worstelen met interne verdeeldheid en trage besluitvorming. In een wereld van onzekerheid en competitie versterkt dit de indruk dat autocratieën effectiever en toekomstgerichter zijn.⁵

Verdeling van de wereldbevolking per regimevorm

Aantal mensen (in miljarden) dat leeft onder gesloten autocratie, electorale autocratie, electorale democratie of liberale democratie in de periode 1960–2023. Het figuur laat zien hoe de wereldbevolking sinds de jaren '60 evenredig verdeeld is tussen de verschillende regimevormen, met de groei van electorale autocratieën en een daling van liberale democratieën.

Democratieën in het defensief. Sinds de jaren zeventig leek de wereld onstuitbaar te democratiseren. Vandaag is dat optimisme verdwenen. De wereld telt grofweg evenveel democratische als autocratische landen, maar achter die balans gaat een andere realiteit schuil die te maken heeft met de mondiale bevolkingsaanwas: Nog maar 17 procent van de wereldbevolking

³ Applebaum, A. (2020). *Twilight of democracy: The seductive lure of authoritarianism*. New York: Doubleday; Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. Penguin Books Ltd (Pelican Books).

⁴ Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit and authoritarian populism*. Cambridge University Press.

⁵ Walter, B. F. (2022). *How civil wars start: And how to stop them*. New York: Crown.

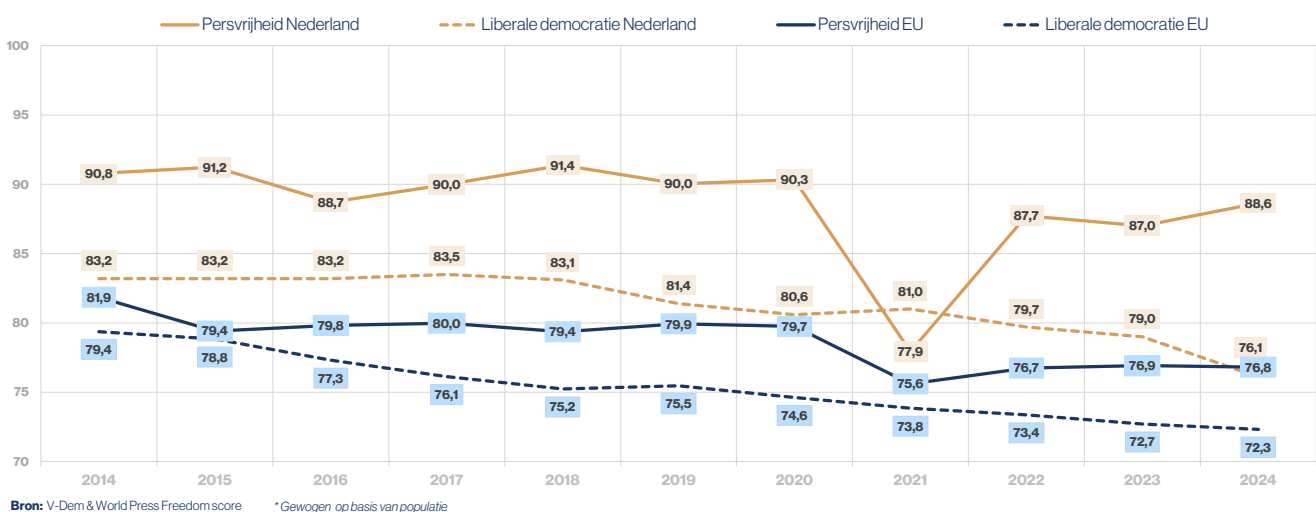
leeft in een *liberaal*-democratisch bestel, 70 procent onder een autocratisch regime. Dit is het hoogste aandeel sinds de late jaren zeventig, en hangt ook samen met de bevolkingsgroei in autocratische landen. Het beeld wordt versterkt doordat gevestigde democratieën afglijden. De Verenigde Staten lieten tijdens de eerste Trump-regering al een forse dip zien als het gaat op diverse rechtsstatelijke indicatoren. Onder Trump-II zijn de tekenen nog ominieuzer. Ook in Europa staan seinen op oranje. In Oost-Europa zijn landen als Hongarije, Polen en Servië autoritairder geworden. In Bulgarije en Roemenië blijft corruptie een structurele kwetsbaarheid. Zelfs Nederland ziet zijn score in de verschillende democratie-indices afkalven, hoewel Nederland nog altijd hoog scoort op democratie-indices.⁶

Democratic backsliding. Moderne democratieën sterven meestal niet door staatsgrepen of plotselinge revoluties, maar door geleidelijke normverval en institutionele erosie. Cruciaal daarbij is dat burgers en elites steeds vaker bereid blijken de fundamentele spelregels van democratisch bestuur terzijde te schuiven. Autocratisch sentiment moet in dat licht worden gezien als een belangrijke factor voor *democratic backsliding*. Dit is het proces waarbij democratische normen en instituties stapje voor stapje worden uitgehold.⁷ Dit gebeurt zowel vanaf de basis van de samenleving als van de politieke top.⁸ Vanaf de top wordt het proces aangejaagd door demagogische en populistische politici.⁹ Vanaf de basis kan autocratisch sentiment om zich heen grijpen op het moment dat er brede onvrede heerst over democratische processen, maar ook omdat er complotten of onwaarheden worden verspreid.

De figuur hieronder illustreert het proces van geleidelijke erosie in meer kwantitatieve zin. Waar Nederland structureel hoog scoort op zowel persvrijheid als liberale democratie, is de afgelopen tien jaar toch een gestage daling zichtbaar. Voor de EU als geheel is de neerwaartse trend nog sterker: zowel de persvrijheid als de kwaliteit van liberale democratie neemt af. Deze terugval onderstreept dat democratic backsliding niet enkel een fenomeen is van 'jongere' of kwetsbare democratieën, maar ook voelbaar wordt binnen gevestigde democratische lidstaten van de Europese Unie.

Ontwikkeling persvrijheid en liberale democratie

Vergelijking van de indexcijfers "persvrijheid" en "liberale democratie" tussen Nederland en het gewogen* gemiddelde van de EU. Hierin is zichtbaar dat de liberaal democratische waarden in Nederland structureel hoger zijn dan het EU-gemiddelde, waar de laatste 10 jaar een gestage achteruitgang van zowel de liberaal democratische waarden (9%) als persvrijheidsscore (6%) te zien is.

Bron: V-Dem & World Press Freedom score * Gewogen op basis van populatie

⁶ HCSS, De Staat van de Rechtsstaat: Waar Staan We, Waar Gaan We Naartoe?, 2023.

⁷ Waldner, D., & Lust, E. (2018). Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding. Annual Review of Political Science, 21(1), 93–113.

⁸ Bartels, L. M. (2023). Democracy erodes from the top: Leaders, citizens, and the challenge of populism in Europe. Princeton University Press.

⁹ Owen, D. (2022). A global crisis of liberal democracy?: On autocratic democracy, populism and post-truth politics. Journal of Social and Political Philosophy, 1(1), 30–46.

Angsten en frustraties onder autocratisch sentiment. De hang onder de bevolking naar een meer autocratisch bestuur komt niet zomaar uit de lucht vallen. Er spelen verschillende reële en minder reële angsten en frustraties op de achtergrond. Soms komen die voort uit oprechte negatieve ervaringen met de huidige stand van democratische politiek. In andere gevallen worden ze aangejaagd door beïnvloeding zoals *fake news*, of complotssystemen zoals Qanon. Om autocratisch sentiment voor deze HCSS Focus onderzoekbaar te maken hebben we een viertal clusters van sentimenten geïdentificeerd die autocratisch sentiment aandrijven. Deze zijn:

- **Frustratie over democratie** – wanneer democratische processen als onbereikbaar, traag, oneerlijk of disfunctioneel worden ervaren, kan dit leiden tot teleurstelling en vervreemding. Dit vergroot de aantrekkingskracht van leiders die beloven 'door te pakken' en bereid te zijn rechtsstatelijke 'obstakels' uit de weg te ruimen.¹⁰
- **Wantrouwen in instituties** – wantrouwen in parlement, rechtspraak en publieke instituties veroorzaakt betonrot in de legitimiteit van de democratie. Deze twijfel kan uitgroeien tot openlijk verzet door de invloed van complotnarratieven die suggereren dat instituties tegen de burger werken in plaats van voor hen.¹¹
- **Angst en onzekerheid** – periodes van crisis, zoals oorlog, pandemieën, migratiedruk of economische instabiliteit, activeren gevoelens van existentiële dreiging. Onder zulke omstandigheden zijn burgers eerder geneigd politieke uitzonderingssituaties te steunen, en support te verlenen aan leiders die daadkracht en veiligheid beloven, ook wanneer dit ten koste gaat van democratische vrijheden en institutionele waarborgen.¹²
- **Hang naar homogeniteit** – culturele polarisatie, identitaire spanningen en afbrokkelende sociale cohesie kunnen het verlangen oproepen naar een samenleving waarin verschillen worden teruggedrongen met een krachtige hand. Dit schept een klimaat waarin autoritaire leiders beloven veiligheid, eenheid, en (etnische) homogeniteit te herstellen.^{13,14}

In de secties hieronder duiden we deze vier onderliggende geclusterde sentimenten op basis van peilingsresultaten en verrijkt met andere feiten en inzichten.

¹⁰ Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. Penguin Books Ltd (Pelican Books)

¹¹ Applebaum, A. (2020). *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday.

¹² Hirsch, M. (2022). *Becoming authoritarian for the greater good? Authoritarian attitudes in context of the societal crises of COVID-19 and climate change*. *Frontiers in Political Science*.

¹³ Lee, A. H.-Y. (2022). *Social trust in polarized times: How perceptions of political polarization affect Americans' trust in each other*. *Political Behavior*, 44(3), 1533–1554.

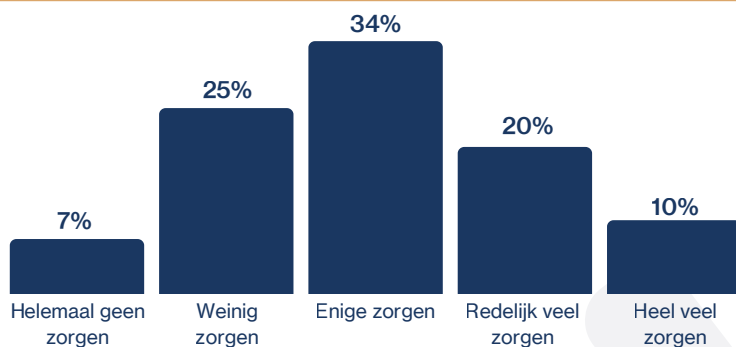
¹⁴ Somer, M., McCoy, J. L., & Luke, R. E. (2023). *Pernicious polarization, autocratization and opposition strategies*. In *Resilience of Democracy* (pp. 61–80). Routledge.

Autocratisch Sentiment

HCSS Publieksmonitor Zomereditie 2025

Algemene zorgen over autocratisch sentiment in NL

Hoeveel zorgen maken Nederlanders zich over het autocratische sentiment voor de veiligheid en stabiliteit in Nederland?

Vier drijvende krachten

Frustratie over democratie

Wantrouwen in instituties

Angst en onzekerheid

Hang naar homogeniteit

Meest genoemde redenen voor één 'sterke leider'

De belangrijkste redenen die Nederlanders noemen om één sterke leider boven een democratisch bestuur te kiezen, zijn het gebrek aan politiek oplossend vermogen en de trage besluitvorming, de vele meningen en polarisatie die het debat onoverzichtelijk maken, en de behoefte aan duidelijkheid en controle in onzekere tijden, wanneer democratie als te rommelig wordt ervaren.

Te veel meningen en polarisatie

Gebrek aan politiek oplossend vermogen

Gebrek aan duidelijkheid in onzekere tijden

2

1

3

Specifieke observaties Autocratisch Sentiment

64% vindt dat de politiek beslissingen neemt die niet in lijn zijn met wat het volk wil.

50% stelt dat overheidsinstellingen te veel zijn gaan denken volgens één ideologie of agenda.

41% geeft aan dat belangen van hier geboren Nederlanders zwaarder moeten tellen dan die van anderen.

48% vindt een daadkrachtige leider waardevoller dan een regering op zoek naar compromissen.

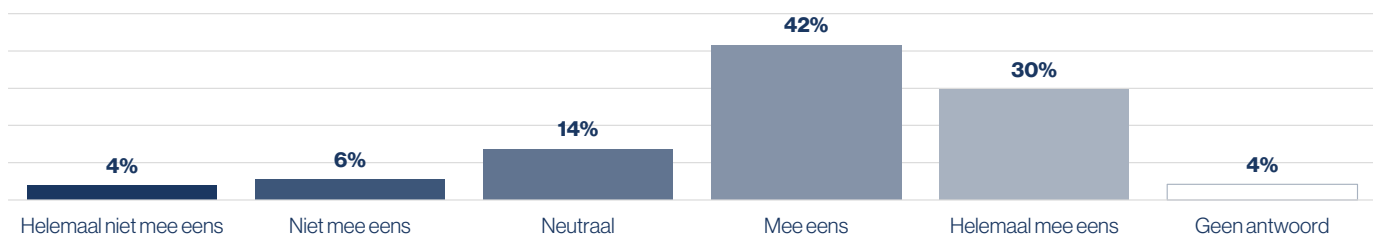

2. Frustratie over democratie

Wanneer burgers ervaren dat het democratische systeem oneerlijk, afstandelijk of disfunctioneel is, kan dit leiden tot frustratie. Deze vormt een potentiële voedingsbodem voor het geloof dat Nederland beter af is met autocratische doorzettingsmacht. Deze frustratie kan wortelen in gevoelens over een **oneerlijk of ontoegankelijk democratisch apparaat**. Het kan ook zo zijn dat democratische besluitvorming als te traag wordt gezien waardoor het **oplossend vermogen** van democratische regeringen als ontoereikend wordt gezien. Ten slotte is het mogelijk dat de democratie, rechtsbescherming of checks and balances teveel als een obstructie worden beschouwd voor zaken die de bevolking dringend nodig acht.

Vertrouwen in verkiezingen en democratische participatie. Er is ook goed nieuws: Een ruime meerderheid van de Nederlanders heeft vertrouwen in het eerlijke verloop van verkiezingen: 72 procent geeft aan het daarmee (helemaal) eens te zijn.¹⁵ Dat is een belangrijke basis voor de legitimiteit van het democratisch systeem en contrasteert met landen waar wantrouwen in verkiezingsprocessen juist het fundament van de democratie ondermijnt. Tegelijkertijd valt op dat ongeveer één op de tien respondenten dit vertrouwen niet deelt. Hoewel dat een minderheid is, kan juist een hardnekkige twijfel over de eerlijkheid van verkiezingen uitgroeien tot een kwetsbaarheid, vooral wanneer dit sentiment wordt versterkt door populistische verdachtmakingen.

Stelling: De verkiezingen in Nederland verlopen eerlijk

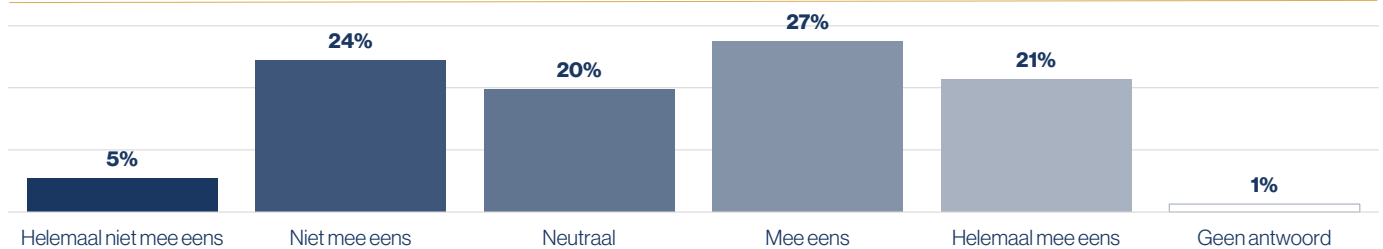
Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

De tweede figuur laat zien dat de ervaring van daadwerkelijke invloed in het democratische proces voor erg veel Nederlanders minder vanzelfsprekend is. Bijna de helft van de respondenten (48 procent) is het eens met de stelling dat mensen zoals zij niets te zeggen hebben over wat de regering doet, terwijl slechts 29 procent het hiermee oneens is. Dit wijst op een breder gevoel van afstand tussen burger en bestuur: de democratie wordt wel als legitiem erkend, maar veel burgers ervaren hun eigen rol daarin als marginaal. Deze discrepantie – hoog vertrouwen in het mechanisme van verkiezingen, maar een gevoel van machteloosheid in het politieke proces – kan frustratie voeden. In een dergelijke context groeit de verleiding

¹⁵ Dit beeld komt overeen met eerdere data van het SCP: SCP, Kennisnotitie SCP voor de Staatscommissie rechtsstaat, 2024, 31,

om checks and balances of deliberatieve processen te zien als hinderlijk. Daarnaast geeft dit beeld ook te denken over de mate waarin het democratisch systeem nog doet wat het moet doen. Wordt er voldoende werk gemaakt van democratische vernieuwingen, bijvoorbeeld naar de adviezen van de Staatscommissie Parlementair Stelsel?¹⁶

Stelling: Mensen zoals ik hebben niets te zeggen over wat de regering doet

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

Democratisch oplossend vermogen. Gemeten vanaf de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 tot en met de verkiezingen van oktober 2025 is het kabinet ongeveer de helft van de tijd demissionair.¹⁷ Langdurige formatieprocessen en trage besluitvorming creëren het beeld van een bestuur waarbinnen cruciale dossiers als de toeslagenaffaire, de gaswinningsproblematiek in Groningen of het vastgelopen stikstofbeleid bleven liggen.¹⁸ In de HCSS Publieksmonitor Zomerpeiling komt gebrek aan politiek oplossend vermogen met afstand naar voren als de meest genoemde reden waarom sommige mensen één sterke leider prefereren boven een democratisch bestuur – meer dan de helft van de participanten kan zich hierin vinden. In algemene zin ervaart een overgrote meerderheid dat de overheid problemen voor zich uit schuift.¹⁹ Individuele respondenten geven als aanvullend commentaar vaak aan moeite te hebben met de povere inhoudelijkheid van het politieke debat. Een illustratieve uitspraak is bijvoorbeeld: “In de politiek lijkt de inhoud verdwenen te zijn en gaat het vooral om hoe dat eruit ziet. De nuance is verdwenen.”

Rechtsstaat overrulende doorzettingsmacht – vormt een terugkerend motief in de retoriek en praktijk van populistische leiders. In de politicologische literatuur wordt dit proces aangeduid als ‘executive aggrandizement’: de geleidelijke versterking van de uitvoerende macht ten koste van rechterlijke, parlementaire en onafhankelijke instituties, vaak gelegitimeerd met een beroep op de volkswil.²⁰ Daarbij gaat het niet zelden samen met wat wordt omschreven als ‘rule by decree’: het regeren via uitzonderingsbesluiten die de normale checks and balances omzeilen. In zijn tweede termijn heeft Donald Trump herhaaldelijk laten zien hoe rule by decree en executive aggrandizement gestalte krijgen in een gevestigde democratie. Via noodbevoegdheden en executive orders zette hij beleid door op terreinen als handel, milieu en veiligheid, waarbij checks and balances doelbewust werden omzeild. Deze ingrepen tonen hoe uitzonderlijke doorzettingsmacht kan worden gelegitimeerd in naam van crisis en efficiëntie, terwijl ze de fundamenteën van de rechtsstaat onder druk zetten.²¹

¹⁶ Tweede Kamer, Staatscommissie parlementair stelsel publiceert eindverslag, 2018.

¹⁷ Op het moment van schrijven in totaal 809 dagen (≈48%) tegenover 879 dagen (≈52%) niet-demissionair (1.688 d samen).

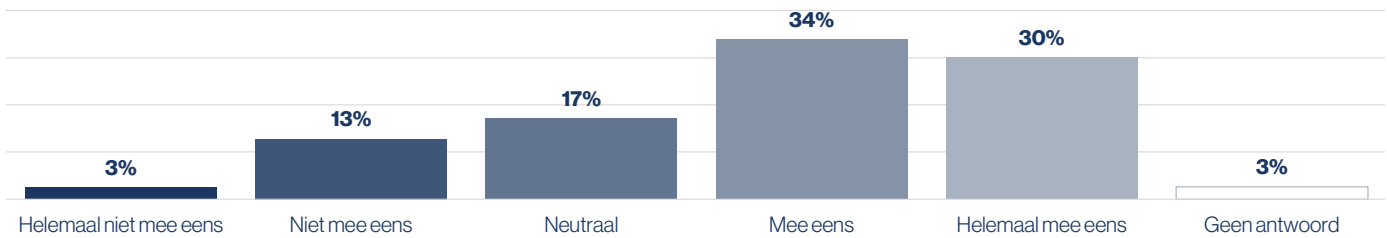
¹⁸ NOS (2022). *299 dagen formeren: hoe de kabinetsformatie 2021 zo lang kon duren*.

¹⁹ Ministerie van Volksgezondheid, ‘Kennisnotitie SCP voor de Staatscommissie rechtsstaat’, 46.

²⁰ Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19.

²¹ Peters, J. W., & Shear, M. D. (2019). Trump Signs Bill Reopening Government for 3 Weeks in Surprise Retreat From Wall. *The New York Times*.

Stelling: Het is zorgelijk dat politici vaak beslissingen nemen die niet overeenkomen met wat het volk wil

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

In de Nederlandse context laten de cijfers zien dat een meerderheid van de respondenten (64 procent) het zorgelijk vindt wanneer politieke besluiten niet overeenkomen met wat zij ervaren als de wil van het volk. Dit duidt niet op een gebrek aan acceptatie voor de uitkomsten van representatieve processen. Hieronder lijkt de verwachting te liggen dat politiek bestuur meer responsief moet zijn en beter moet aansluiten bij maatschappelijke voorkeuren. Tegelijkertijd klinkt hierin ook de echo door van populistische frames die de kloof tussen burger en bestuur benadrukken.

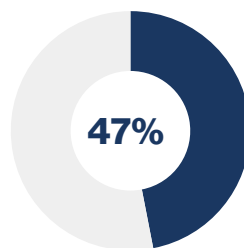
Op basis van het principe van de trias politica is het in democratieën nooit de bedoeling dat de politiek op de stoel van de rechter gaat zitten. Daar staat tegenover dat gerechtelijke procedures en mensenrechtelijke commitments de uitvoering van politieke besluitvorming behoorlijk in de weg kan staan. Denk aan de migratieplannen van demissionair minister Faber. Veel daarvan bleken onmogelijk uit te voeren door rechtsregels en humanitaire verplichtingen waaraan Nederland zich heeft gecommitteerd. Rechters en regels lopen in democratieën het gevaar dat ze worden gezien als obstructie van de koers van het land. Hoe kijken Nederlanders naar de ruimte die de politiek mag nemen om deze obstructies weg te nemen? Een derde van de respondenten is het ermee eens dat de regering zou moeten kunnen ingrijpen als rechters besluiten nemen die tegen de meerderheid van de gekozen vertegenwoordiging ingaan. Dit wijst toch op een behoorlijke ontvankelijkheid voor het idee dat rechterlijke onafhankelijkheid soms ondergeschikt mag worden gemaakt aan directe meerderheidswil. Dit wijst misschien niet op een acuut afglijden richting autocratie, maar het laat wel spanningen zien tussen politieke wil en rechtsstaat.²²

²² 'Democratie Monitor 2025 - Democratie Monitor Nederland', 19, accessed 19 August 2025, <https://www.democratiemonitor.nl/rapport-democratie-monitor-2025/>.

3. Wantrouwen in instituties

Wantrouwen in instituties vormt een krachtige voedingsbodem voor autocratisch sentiment. Het raakt aan de fundamenteën van democratische legitimiteit van de staat. Waar instituties geacht worden betrouwbaar, toegankelijk en dienstbaar te zijn, ervaren burgers vaak **teleurstelling in hun beschikbaarheid en bereikbaarheid**. Procedures worden als ondoorgroen delijk beschouwd, instellingen als niet-responsief, wat de indruk wekt dat de overheid niet aansluit bij de zorgen van de samenleving. Dit wordt versterkt door de perceptie dat instituties **ideologisch gekleurd handelen**. In plaats van een verbindend verhaal richting de bevolking ervaren sommigen dat bestuurders zich verschansen in eigen kring, en zich bezighouden met progressieve thema's die de achterban niet bedient. Een combinatie van grieven, online beïnvloeding en mentale ontvankelijkheid zorgt ervoor dat een deel van de bevolking de afdaling maakt naar complottheorieën. Daarin worden overheden klassiek neergezet als **een kwaad-aardige, zelfdienende elite**. Met een aanzienlijk deel dat inmiddels gelooft in talrijke 'alternatieve waarheden' neemt ook de ontvankelijkheid toe voor leiders die zeggen wél namens 'het volk' te spreken, en die wijzen op rechtsregels als verkapt elitair controlemechanisme.²³

Opinie: Gebrek aan vertrouwen in de overheid

Noemt gebrek aan vertrouwen in de *overheid* in de top drie grootste bedreigingen voor de Nederlandse samenleving.

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

Teleurstelling in de beschikbaarheid en betrouwbaarheid van de overheid. De burgerlijke perceptie van een onbeschikbare en onbetrouwbare overheid komt als kernspanning naar voren in vele studies, zoals het HCSS-rapport Het Sociaal Contract²⁴ of in verschillende analyses van het SCP. De toeslagenaffaire heeft eveneens geleid tot een versterkte focus op overheidsfalen in het licht van verwachtingen van burgers. Blijvende mismatches en teleurstellingen tasten op termijn de legitimiteit aan van de overheid. In zo'n context ontstaat niet alleen 'afhaakgedrag'. Ook ontstaat een voedingsbodem voor onvrede of zelfs sociale onrust. De overtuiging dat de democratische rechtsorde de beste bestuursvorm is, verliest potentieel zijn vanzelfsprekendheid. Zeker maatschappelijk kwetsbare groepen zullen, eenmaal

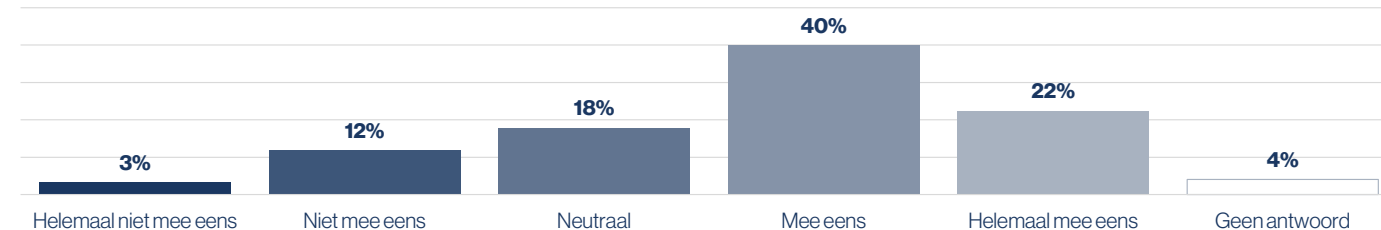
²³ Applebaum, A., *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday, 2020.

²⁴ HCSS, *Het Sociaal Contract: Verwachtingen en spanningen in de democratische rechtsorde*, 2024.

buitenspel gezet, ontvankelijker worden voor alternatieve waarheden en ideeën waarmee zij zich beter kunnen identificeren.

De grafiek hieronder maakt duidelijk dat een meerderheid van de burgers (62 procent) het gevoel heeft dat overheidsinstellingen sommige mensen oneerlijk behandelen. Dit getal onderschrijft dat negatief sentiment over overheidsbehandeling in Nederland nog steeds overheerst.

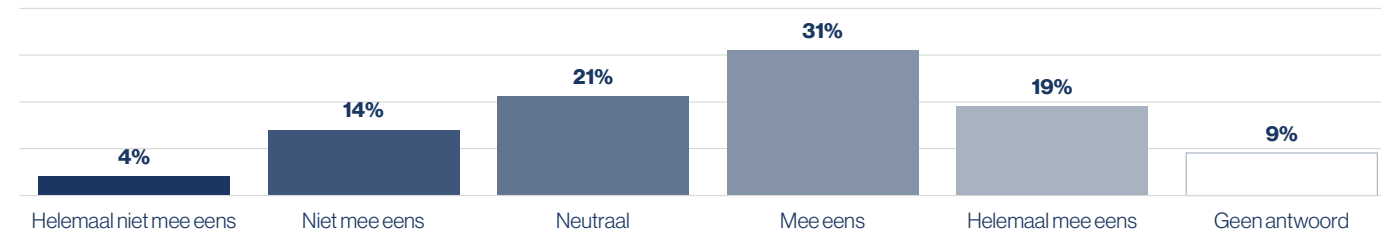
Stelling: Ik heb het gevoel dat overheidsinstellingen sommige mensen oneerlijk behandelen

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

Ideologische gekleurdheid van de overheid. De helft van de bevolking heeft de indruk dat overheidsinstellingen te veel handelen vanuit een ideologische agenda. Hoewel de stelling niet specificeert om welke agenda het gaat, sluit deze stelling aan bij observaties in de politicologische literatuur over een vervreemde middengroep. Door mediastormen over (gepercipieerde) progressieve thema's van sociale rechtvaardigheid (zoals LHBTQ-rechten en aandacht voor slavernij-excuses), is een deel van de conservatieve middenklasse deze aandacht gaan zien als buitenproportioneel en afleidend van hoofdthema's als economie en huisvesting. Tegen deze achtergrond ontstaat de verdenking dat instituties worden geleid door normatieve druk. In de open antwoorden op de Publieksmonitor wordt deze frustratie soms scherp verwoord, bijvoorbeeld door een respondent die stelt: "De huidige lichting politiek leiders in Nederland zit geharnast in een eigen ideologisch verhaal dat vooral voor hun bestaande achterban is, en nul uitstraling heeft wat betreft verbindend vermogen. Een gebrek aan eigenheid en een overdaad aan zelfgenoegzaamheid."

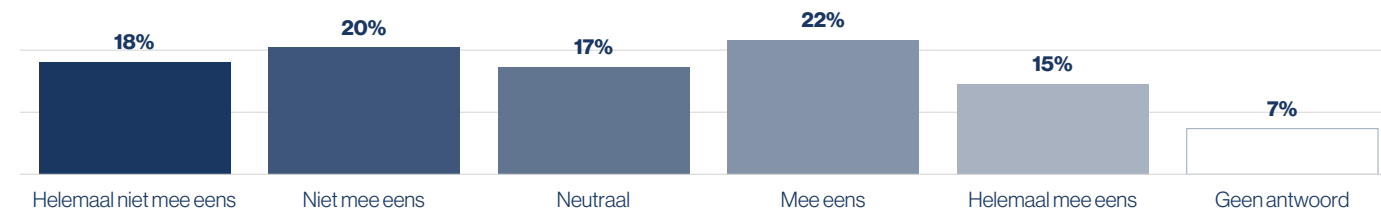
Stelling: Overheidsinstellingen zijn te veel gaan denken volgens één ideologie of agenda

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

Het geloof in een (kwaadaardige) zelfdienende elite. Het geloof in een zelfdienende, zelfs kwaadaardige elite kan een volgende stap zijn voor mensen met teleurstelling in de overheid. De COVID-19-periode gaf wereldwijd reeds een flinke uptick in anti-institutioneel sentiment.²⁵ De sterk gewortelde aanwezigheid van anti-institutionele, of 'soevereine' elementen in de samenleving bevestigt vandaag eveneens de niet te verwaarlozen impact van deze categorie op de samenleving. De AIVD waarschuwde dat in Nederland enkele tienduizenden mensen geloof stellen in een kwaadaardige elite, van wie een beperkte kern (enkele tientallen personen) openstaat voor confrontatie of geweld. Online netwerken zijn reeds vaak aangewezen als een belangrijke katalysator. Tegelijkertijd dragen mainstream populistische stemmen bij door suggestief naar complotten te verwijzen of volksvertegenwoordigers als schadelijke elite te framen, waarmee normalisering optreedt van extremere denkbeelden. Deze dynamiek is extreem zichtbaar in de VS waar meer dan 40 procent van de mensen in een 'deep state' gelooft. Maar ook Nederland is niet ongevoelig. Eerder onderzoek wees uit dat 15 procent van de Nederlanders in de omvolkingstheorie gelooft (een rechts-extremistisch complotframe dat stelt dat de elite de oorspronkelijke bevolking wil vervangen door immigranten). Onze peiling laat zien dat ruim een derde van de respondenten gelooft dat een elite achter de schermen macht uitoefent, terwijl een bijna even groot deel deze overtuiging verwerpt. Dit wijst op een sterk gepolariseerde perceptie maar complotachtige denkbeelden blijken zeker niet marginaal.

Stelling: Achter de schermen opereert een elite die macht uitoefent op politieke beslissingen

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

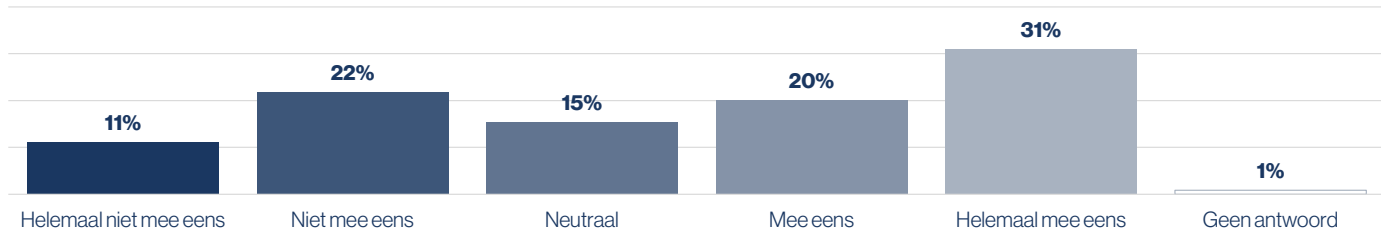
²⁵ Knutsen, C. H., Marquardt, K. L., Seim, B., Coppedge, M., Edgell, A. B., Medzihorsky, J., Pemstein, D., Teorell, J., Gerring, J., & Lindberg, S. I. (mei 2023). Conceptual and measurement issues in assessing democratic backsliding (V-Dem Working Paper No. 140). Varieties of Democracy Institute, Universiteit van Göteborg.

4. Angst en onzekerheid

Angst, specifiek angst voor dreigingen van buitenaf dan wel van binnenuit de samenleving, fungeert als een driver voor autocratisch sentiment. Externe dreigingen versterken gevoelens van kwetsbaarheid en verliesaversie waardoor men op zoek gaat naar vastigheid. In wetenschappelijke zin wordt ook wel gesproken over de ervaring van 'ontologische onveiligheid'.²⁶ Ernstige dreigingen bestendigen de hang naar de eigen in-group en naar overzichtelijke normen en waarden.²⁷ In een dreigingsvol klimaat kan de behoefte aan hele concrete veiligheid en duidelijkheid zo het belang van de verdediging van democratische 'abstracties' overvleugelen. We zien dan dat de instelling van politieke uitzonderingssituaties sneller wordt geaccepteerd in tijden van nood. Autoritair-populistische leiders spelen hier eveneens op in door met veiligheidspolitiek te schermen en bijvoorbeeld te beloven de grenzen dicht te gooien op basis van angst voor criminaliteit of terreur.

Zorgen over migratie. Uit de HCSS Publieksmonitor blijkt dat migratie, meer nog dan oorlog, pandemieën of energieafhankelijkheid, door Nederlanders wordt gezien als de meest prangende externe dreiging. Meer dan de helft van de respondenten beschouwt immigratie zelfs als een directe bedreiging voor de samenleving. Dat is pregnant, omdat migratie niet alleen een maatschappelijk vraagstuk vormt, maar ook een sleutelrol speelt op het politieke strijdtoneel, waar het in 2024 en 2025 herhaaldelijk heeft geleid tot het ter discussie stellen van rechtsstatelijke waarborgen. Zeker ook in Nederland vormt het migratiedossier aanleiding voor discussies over wettelijke noodgrepen en uitzonderingssituaties om meer grip te krijgen op de instroom en de asieltaak. De druk op dit dossier blijkt zo enorm dat rechtsbescherming dreigt te bezwijken onder de urgentie. Democratische middenpartijen vrezen bovendien dat een gebrek aan concrete actiepunten tot stemverlies richting extreemrechts zal leiden, waardoor zij hun principiële verzet tegen autocratische tendensen verzwakken.

Stelling: Immigratie bedreigt de Nederlandse samenleving

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

²⁶ Bakker, G. (2021). *Veiligheidsbegeerte: Een kritiek van de veiligheidspolitieke controlementaliteit, in de geest van Hannah Arendt*, Erasmus University Rotterdam). Erasmus University Rotterdam.

²⁷ Pyszczynski, T., Greenberg, J., & Solomon, S. (1990). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: An extension of terror management theory. *Psychological Review*, 97(4), 585–600.

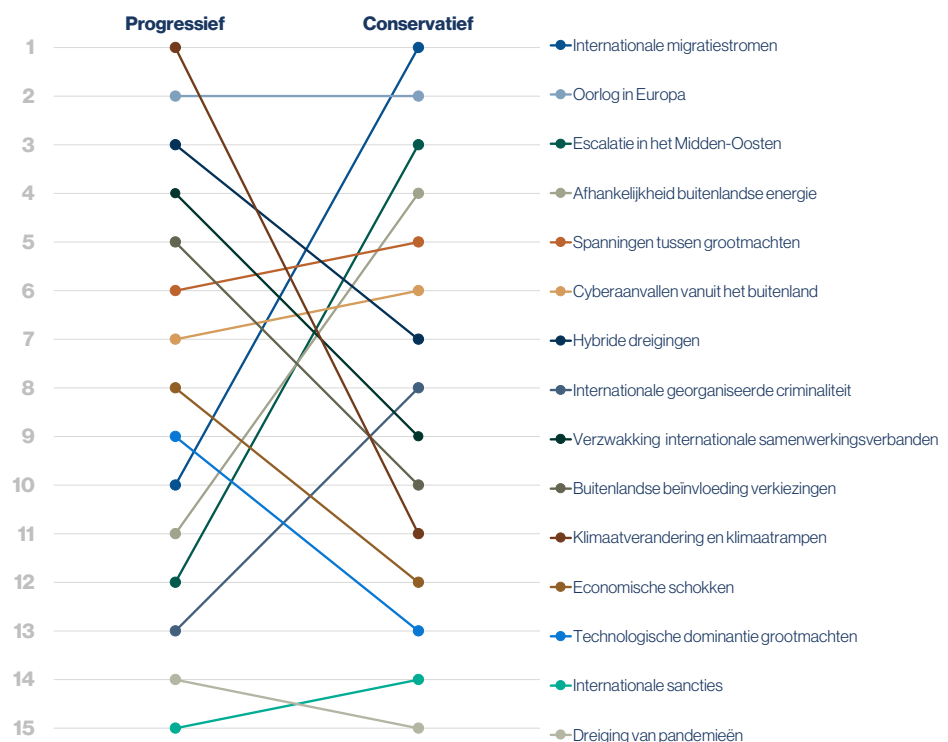
Hoewel het migratiedossier, zeker in het licht van de problemen in de asielopvang, begrepen kan worden als een blijk van voortdurend politiek onvermogen, is het ook een dankbaar politiek angstthema. Autocratische politici in vele landen vatten het aan om het onbehagen te exploiteren over een diverse samenleving of criminaliteit onder migranten, illegalen of statushouders. Bovendien speelt mee dat het naar een moeilijk te controleren dreiging verwijst. Migratiepieken zijn immers afhankelijk van mondiale dynamiek. In de migratieretoriek ballen frustraties over oplossend vermogen, onzekerheid over de mondiale dynamiek en onbehagen over de multiculturele samenleving zich zo samen. Daarmee is het een thema dat veel risico in zich draagt om te worden geëxploiteerd door politici die bereid zijn om 'stevige' maatregelen te beloven en die op een rechtsstatelijk onverantwoorde manier door te drijven.

De zorgen over migratie zijn niet gelijkwaardig over politieke voorkeuren verdeeld. De HCSS Publieksmonitor (Zomerpeiling) heeft laten zien dat progressieve en conservatieve respondenten geopolitieke dreigingen verschillend prioriteren. Waar conservatieven internationale migratiestromen als grootste zorg aanwijzen, plaatsen progressieven juist mondiale thema's als klimaatverandering en internationale sancties veel hoger op de agenda. Oorlog in Europa vormt voor beide groepen een zorg, maar daarnaast bestaan zeer uiteenlopende percepties van dreigingen.

Een mogelijke nevenbevinding van dit beeld is dat het maatschappelijke gebrek aan consensus over geopolitieke angstbeelden zelf een bron van kwetsbaarheid kan zijn: waar progressieve en conservatieve burgers hun zorgen langs duidelijk gescheiden lijnen ordenen, ontstaat maatschappelijke tweespalt die autoritaire populistten beter weten te benutten dan de politiek van het midden. Zij profileren zich als het contingent dat als enige "duidelijke keuzes" belooft, waarmee de meningenstrijd wordt omgezet in een argument voor centralistisch leiderschap.

Geopolitieke zorgen: progressief vs. conservatief

Rangorde van zorgen die progressieve en conservatieve respondenten het vaakst benoemen in relatie tot geopolitieke onzekerheden, zoals gemeten in de HCSS Publieksmonitor

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

Angst voor oorlog. Naast migratie geldt oorlog momenteel als een van de meest gevreesde externe dreigingen.²⁸ Oorlog wordt ervaren als een archetypische bedreiging die gevoelens van nationale kwetsbaarheid mobiliseert en de steun voor autoritaire machtsuitoefening versterkt. Filosoof Carl Schmitt (1932) beschreef oorlog al als het ultieme argument voor de uitzonderingssituatie, waarin democratische procedures tijdelijk worden opgeschort in naam van collectieve veiligheid. Empirisch onderzoek bevestigt dat oorlogssituaties vaak leiden tot een grotere acceptatie van beperkingen op burgerlijke vrijheden en kritische checks and balances, omdat de urgentie van overleven deliberatie overvleugelt.

De Russische invasie van Oekraïne heeft deze dynamiek scherp op de agenda gezet. Voor het eerst in decennia wordt in Europa serieus rekening gehouden met een NAVO-artikel-5-situatie, waarbij een Russische aanval op bijvoorbeeld de Baltische staten zou kunnen leiden tot een grootschalige landoorlog op het continent.

Hoewel dit tot dusver niet heeft geresulteerd in de (opzichtige) opkomst van autocratische leiders in Europa of in een zichtbare revival van Blut-und-Boden-sentimenten, is wel duidelijk dat op veiligheidsgebied aanzienlijk meer Europese doorzettingsmacht wordt ontwikkeld. Deze defensie-inspanningen zijn natuurlijk niet alleen een reactie op acute dreiging, maar ook een poging om de autocratische expansiedrift van Rusland het hoofd te bieden en daarmee het democratisch DNA van de Europese gemeenschap te beschermen met een steviger zwaarmacht. Desalniettemin fungeert de oorlogsdreiging als een katalysator voor een verschuiving richting centralere en minder democratisch vertraagde omstreken besluitvorming.

Dit roept de kritische vraag op of de versterking van defensieve slagkracht en politieke coördinatie Europa werkelijk weerbaarder maakt, of dat de toegenomen centralisatie juist sluipenderwijs het pluralisme en de checks and balances kan eroderen die men zegt te verdedigen. In die zin laat de oorlogsdreiging zien hoe dun de scheidslijn kan zijn tussen noodzakelijke versterking van collectieve veiligheid en het inleveren van democratische deliberatie in naam van diezelfde veiligheid.

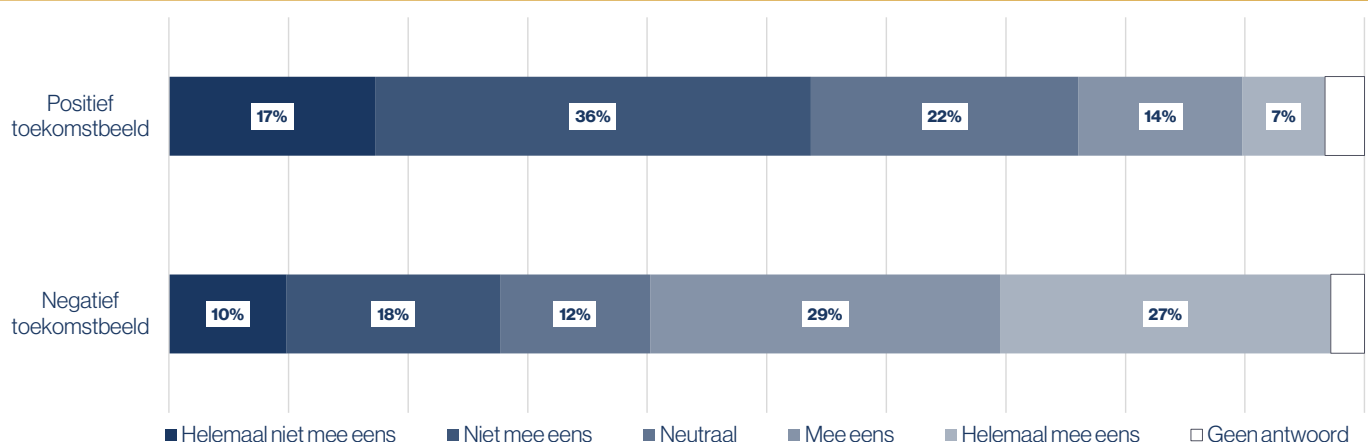
²⁸ Dit blijkt uit de HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit. Maar bijvoorbeeld ook uit de Clingendael Buitenland Barometer: Clingendael, Buitenland Barometer, 2025.

5. Hang naar homogeniteit

Mensen die veel belang hechten aan stabiliteit en voorspelbaarheid zijn geneigd om pluralisme en diversiteit eerder als bedreiging dan als verrijking te ervaren.²⁹ Veiligheidsdreigingen wijzen voor deze groepen op statelijk controlegebrek en onvermogen om kaders te scheppen.³⁰ Deze sentimenten vertalen zich naar steun voor **daadkrachtige leiders** die minder ruimte geven aan minderheidsstandpunten en meer aandacht eisen voor veiligheid en 'eigen volk eerst'-sentiment'.³¹ In uiterste zin kan de hang naar homogeniteit zeker ook anti-multiculturele of zelfs racistische trekken krijgen.

De behoefte aan daadkrachtig leiderschap. In de brede steekproef zegt bijna de helft (48 procent) van de respondenten een sterke leider te verkiezen boven een regering die altijd compromissen zoekt.³² Uitsplitsing naar mensen met respectievelijk een positieve en negatieve toekomstverwachting levert een extra interessant beeld op: Waar mensen een positief toekomstbeeld hebben, overheerst nog de steun voor het compromis en het democratisch afwegingsproces. Maar onder burgers met een negatief toekomstbeeld keert dit patroon om. Dit contrast laat zien hoe fundamenteel gevoelens van hoop of wanhoop doorwerken in de waardering. Optimisten blijven sterker hechten aan deliberatie, pluralisme en checks and balances, maar pessimisten veronderstellen sneller een harde hand nodig te hebben. Het laat zien dat de democratie sterk te lijden kan hebben onder de erosie van toekomstperspectief.

Stelling: In deze tijd hebben we meer aan een daadkrachtige leider dan aan een regering die altijd op zoek is naar compromissen

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

²⁹ Altemeyer, B. (1996). *The Authoritarian Specter*. Harvard University Press. Harvard University Press link.

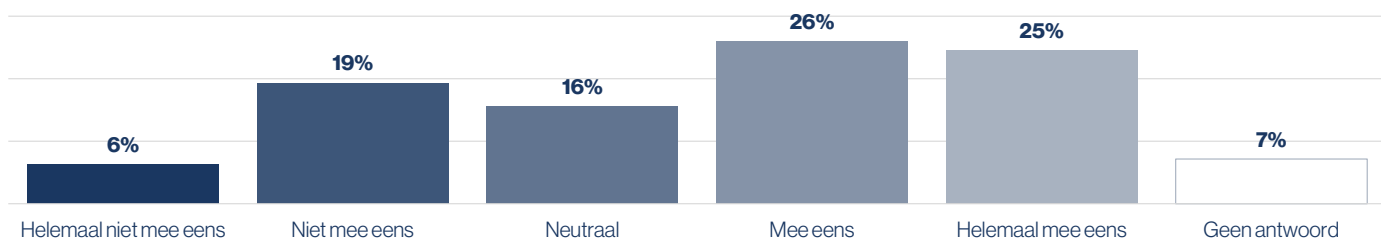
³⁰ Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press

³¹ Applebaum, A. (2020). *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday.

³² Dit komt overeen met data van het Sociaal en Cultureel Planbureau, Burgerperspectieven 2025, Bericht 1, 2025.

Een contrasterende bevinding is dat bijna de helft van de Nederlanders autoritaire leiders buiten de landsgrenzen als een grotere bedreiging voor Nederland beschouwt dan de EU, terwijl dezelfde peiling laat zien dat juist een aanzienlijk deel ontvankelijk is voor autoritaire leiderschap in het binnenland. Autoritarisme wordt wel herkend als risico elders, maar daar staat naast dat bijna de helft van de bevolking in het binnenland bereid is tot een 'flirt' met autoritair leiderschap.

Stelling: Autoritaire leiders zijn een grotere bedreiging voor Nederland dan de EU

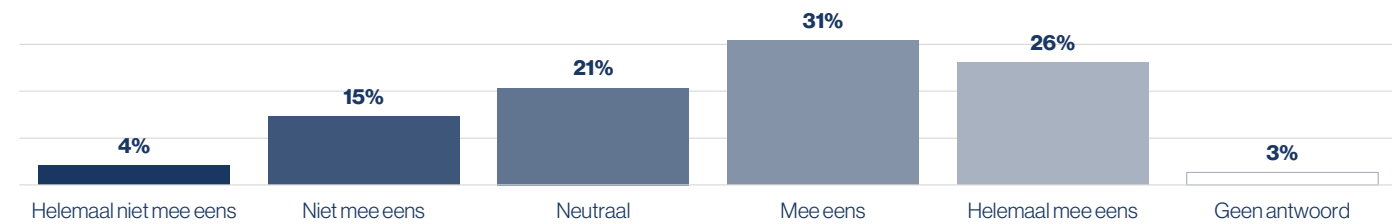

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

De vergelijking met de EU is daarbij niet willekeurig: de Unie fungeert in veel complotnarratieven als het antidemocratische gremium bij uitstek, symbool voor technocratische besluitvorming en verlies aan nationale zeggenschap. Door autoritaire leiders aan de ene kant en de EU aan de andere kant naast elkaar te plaatsen, worden feitelijk twee paradigma's tegenover elkaar gezet: de dreiging van openlijk autocratisch leiderschap versus de vermeende dreiging van een technocratische elite die democratie van binnenuit uitholt. Dat burgers beide perspectieven hanteren, illustreert hoe ambivalent de houding ten aanzien van democratie is en hoe smal de ruimte kan worden tussen afwijzing van autoritarisme buiten en ontvankelijkheid voor autoritaire oplossingen binnen de eigen politieke context.

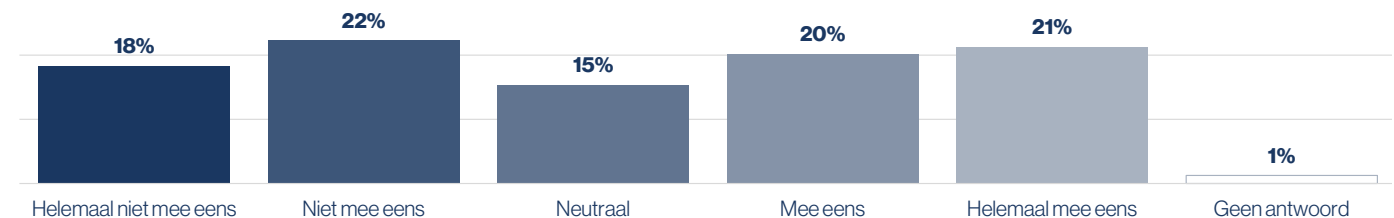
Eigen volk eerst. In Nederland krijgt sociale verdeeldheid sterk gestalte in identiteits- en cultuurgebonden dossiers zoals migratie, asielopvang en interculturele spanning. Vooral in reactie op die dossiers lijkt onder delen van de bevolking een verlangen te bestaan naar verminderde culturele invloed van buitenaf en sterkere politieke aandacht voor oorspronkelijk Nederlandse waarden en cultuur (ook al is er geen consensus over wat die Nederlandse identiteit dan zou moeten zijn).³³ Zoals één respondent stelde: *"Wij moeten weer trots op Nederland zijn en trots op het feit dat wij Nederlands zijn."* Het feit dat uit onze peilingsresultaten blijkt dat een meerderheid 'Nederlandse waarden en cultuur centraal' wil hebben staan, en dat veel respondenten vinden dat 'de belangen van geboren en getogen Nederlanders zwaarder moeten tellen', wijst op een tamelijk breed draagvlak voor potentiële etnopolitiek.

³³ Ook de verminderde positieve gevoelens die in Nederland bestaan jegens niet-westerse culturen wijzen deze kant op. Hoewel ze geen harde bevestiging vormen van 'eigen cultuur eerst', wijzen deze gegevens er wel op dat respondenten overwegend zeer positieve gevoelens hebben bij mensen met een achtergrond in Nederland dan voor mensen met een achtergrond in Arabië, Afrika of Oost-Europa. Het SCP onderzocht deze gevoelens in 'Samenleven in de toekomst' (SCP, Samenleven in de toekomst, 2024).

Stelling: Nederlandse waarden en cultuur zouden centraal moeten staan in het beleid

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

In de politieke psychologie worden dergelijke voorkeuren, meer dan als cultureel conservatisme, gezien als (latent) autocratisch. Het onbehagen over culturele verandering en multiculturalisme wordt immers niet snel 'opgelost' binnen de structuur van een democratische rechtsstaat waarin de bescherming van minderheden de norm is, en het opleggen van cultuurdominantie een blijk van vrijheidsinperking. Eigen-volk-eerst-standpunten impliceren niet automatisch racisme (maar bijvoorbeeld ook desillusie over multiculturalisme). Maar ze liggen er wel gevaarlijk dichtbij en zijn zeker een signaal voor een hellend vlak.

Stelling: De belangen van Nederlanders die hier geboren en getogen zijn moeten zwaarder tellen dan die van anderen

Bron: HCSS Publieksmonitor - zomerpeiling 2025

6. Samenvattend

Achtenveertig procent van de Nederlanders denkt dat we in deze tijd beter af zijn met een sterke leider dan met een regering die op zoek is naar compromissen. Dat is een fors aandeel. In deze analyse hebben we geschetst aan de hand van peilingsgegevens welke drijvende krachten verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor het autocratisch sentiment dat zich boven het land kan samenpakken.

Frustratie over democratie komt naar voren in de overtuiging van meer dan tachtig procent van de Nederlanders dat de politiek maatschappelijke problemen voor zich uit schuift. Grote groepen ervaren bovendien politiek buitenspel te staan. Deze hoge aantallen laten een enorme politieke desillusie zien die – als ze ongeadresseerd blijft – betonrot veroorzaakt in het fundament van de democratie. Het vergroot bovendien de speelruimte voor autocratische populistische vormen van daadkracht beloven.

Wantrouwen in instituties is breed verspreid. Dit wordt onder andere gevoed door het idee dat de overheid ideologisch gekleurd is of oneerlijk handelt. Alarmerend is dat een aanzienlijk deel gelooft dat achter de schermen een elite heerst die de politieke besluitvorming stuurt. Dit wijst erop dat wantrouwen vaker kan verschuiven naar regelrechte complotopvattingen. Ook dat is alarmerend omdat instituties hierin structureel als vijandig en crimineel worden gefigureerd. Hoe meer mensen afdalen in het netwerk van complotten, hoe groter de erosie van de legitimiteit van de rechtsstaat.

Angst en onzekerheid effenen het terrein voor het verlangen naar een sterke hand. Oorlog in Europa, migratiedruk, en maatschappelijke instabiliteit verstevigen het dreigingsgevoel. Progressieve en conservatieve burgers leggen daarbij weliswaar verschillende accenten. Maar de politieke dynamiek die ontstaat ten overstaande van grotere dreigingen kan typisch in het voordeel uitvallen van meer autocratisch leiderschap en beloften van 'doorpakken' en 'aanpakken'. Ook wanneer dit ten koste gaat van liberale vrijheden en rechtsstatelijke waarborgen.

De hang naar homogeniteit. Naast forse steun voor een sterke leider in onzekere tijden, blijkt ook brede steun te bestaan voor uitspraken dat Nederlandse waarden en cultuur centraal moeten staan en dat de belangen van geboren en getogen Nederlanders zwaarder zouden moeten wegen. Voor deze groepen lijken pluralisme en gelijkwaardigheid negatieve termen en dat is een probleem voor liberale democratieën die in de kern pluralistisch zijn. Dit sentiment zet de deur in de toekomst mogelijk open voor etnopolitiek waarin de dominante cultuurgroep haar aanspraken zal willen opleggen en waarborgen omzeilen.

Gelet op de positie van Nederland in de kopgroep van de democratie-indices kunnen we bevestigen dat de basis van de rechtsstaat nog altijd fier overeind staat, maar democratische desillusie, erosie van vertrouwen en de ervaring van meer dreiging kunnen tegenkrachten de wind in de zeilen geven. Er zijn in dat geval zeker sentimenten aan de orde die een democratische, rechtsstatelijke toekomst als minder vanzelfsprekend zien en die kunnen worden geëxploiteerd door autocratisch georiënteerde kopstukken.

The Hague Centre
for Strategic Studies

HCSS

Lange Voorhout 1
2514 EA The Hague

Follow us on social media:

@hcssnl

The Hague Centre for Strategic Studies

Email: info@hcss.nl
Website: www.hcss.nl